

Київ і кияни у соціокультурному просторі України

Артем Кухто

ORCID iD 0000-0002-9977-5230

УДК 37.014.54.511.3-027.551-055.1(477-25)

DOI: 10.28925/2524-0757.2020.2.1

КИЇВСЬКА ПРИВАТНА ГІМНАЗІЯ АНДРОНИКА СТЕПОВИЧА: СТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглянуто процес створення Київської приватної чоловічої гімназії Андроника Степовича, яка працювала впродовж 1906–1913 років. Аналіз зроблено на матеріалах архівних документів, що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Вказано на проблеми, з якими стикався фундатор закладу А. Степович, особливості функціонування гімназії та її місце в освітньому процесі Києва на початку ХХ ст.

Ключові слова: А. Степович, Київ, київська гімназія, освіта, приватна гімназія.

Artem Kukhto

ANDRONYK STEP OVYCH KYIV PRIVATE GYMNASIUM: ESTABLISHMENT AND FUNCTION PECULIARITIES

The article studies the process of establishment of Andronyk Stepovych Kyiv Private Boys Gymnasium in 1906–1913s. The analysis is made on the materials of archival documents of the funds of Manuscript Institute of Vernadsky National Library of Ukraine. The problems that Anronyk Stepovych, the founder of the institution, faced are indicated. The features of the functioning of the gymnasium and its place in the educational process of Kiev at the beginning of the 20th century are shown.

Having founded a gymnasium, Andronyk Stepovych tried to improve the educational level of the youth in the region. Special efforts were aimed at attracting children from low-income families to the educational process. Realizing this plan, he had to overcome many organizational, administrative, material, and other difficulties. The introduction of self-management in the institution at the level of teachers and students was one of the important tasks that the gymnasium set itself. However, the tough and inconsistent policy of the Ministry of Public Education did not allow to do this as well as prohibited any independence for private educational institutions. In addition, every year the Kyiv private gymnasium lost a number of privileges, which made the work of the gymnasium impossible. The management and staff of Kyiv educational-district body with their belated orders, meticulous inspections brought the gymnasium to almost complete destruction. As a result, the gymnasium operated in 1906–1913. Over the years, more than a thousand children acquired education at the educational institution where by Andronyk Stepovych Kyiv Private Boys Gymnasium made its contribution to the growth of the number of educated youth of Kyiv region.

Key words: Andronyk Stepovych, Kyiv, Kyiv gymnasium, education, private gymnasium.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Кухто А., 2020

Відкрити в Києві на початку ХХ ст. приватний навчальний заклад формату гімназії було непростою справою. Це вимагало від засновника великих організаційних та управлінських зусиль, наполегливості і, найважливіше, розуміння важливості освіти для свого народу. Власне, значущість освіченої людини для Андроника Іоаникійовича Степовича (Дудки-Степовича, 1857–1935) завжди була основною мотивацією у боротьбі за доступ української молоді до навчання. Він не раз нехтував низкою урядових приписів, що обмежували права молодих людей на освіту, долав чимало викликів, аби в його закладі могли навчатися діти з бідних родин.

Справа, яку свого часу започаткував А. Степович, є надзвичайно важливою і залишається актуальною й нині, оскільки цікавим є досвід вченого, але, крім того, зазначене питання ще не досліджувалося ані українськими, ані зарубіжними вченими. Нами виявлено у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ф. 179, ф. Х) низку документів, що містять чимало інформації про створення та функціонування Київської приватної чоловічої гімназії А. Степовича. Окремі відомості про життя і діяльність фундатора віднаходимо практично лише в довідковій літературі різних років. Зокрема, це «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» (Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, 1901. Т. 31А. С. 469–957), довідникове видання І.Ф. Павловського (Павловский И.Ф., 1912. 239 с.), «Енциклопедія українознавства» (Енциклопедія українознавства, 1976. Т. 8. С. 2800–3200), бібліографічний словник «Славяноведение в дореволюционной России» (Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь, 1979. 432 с.). Автором статті в «Українській радянській енциклопедії» була відома історикня О. Апанович, котра першою запровадила до наукового обігу архів А. Степовича, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України (Українська радянська енциклопедія, 1983. Т. 10. С. 531).

Варто відзначити, що питання історії освіти на українських землях в добу Російської імперії були предметом дослідження українських і російських істориків. Так, В.І. Милько вивчав історію гімназій українських міст кінця ХІХ — початку ХХ століть, але він не згадує про Київську приватну чоловічу гімназію А. Степовича, хоча вказує на те, що найбільша активізація розвитку мережі гімназій в українських містах припала на другу половину 1870-х — 1880-ті рр., а також десятиліття напередодні Першої світової війни. Власне, відкриття гімназії А. Степовича відбулося у другий період наймасовішого відкриття середніх навчальних закладів в українських містах (Милько В.І., 2017. С. 195–209). Загальну картину

гімназійної системи освіти в Російській імперії кінця ХІХ — початку ХХ ст. створено в статті В.В. Перцева (Перцев В.В., 2013. С. 1–7). Розвідка В.В. Перцева цікава особливо тим, що тут проаналізовано устава, за якими існували гімназії, охарактеризовано негативні та позитивні сторони приписів цих документів, проведено порівняння між випускниками реальних та класичних гімназій, вказано на умови праці, які надавала держава випускникам після закінчення навчання. Аби зрозуміти роль і обсяг роботи, що її довелося виконувати А. Степовичу для створення гімназії, необхідно порівняти внесок окремих осіб у справу створення навчальних закладів. Зокрема, стаття О.А. Москаленко (Москаленко О.А., 2016. С. 119–124) висвітлює весь життєвий шлях та педагогічну діяльність українського історика, громадського та освітнього діяча Миколи Володимировича Стороженка, який упродовж 1909–1919 рр. був директором Першої Київської гімназії.

Переконані, що наша розвідка доповнить історію гімназійної освіти в Києві.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей діяльності Київської приватної чоловічої гімназії А.І. Степовича й окресленні внеску її фундатора й очільника у процес створення і функціонування навчального закладу.

Коли А. Степович замислився про відкриття власної приватної гімназії, за його плечима вже був чималий досвід адміністративної, педагогічної та наукової роботи. Ще з часів навчання А. Степовича оточували люди, від яких можна було перейняти цінні навички організаційної та дослідницької роботи. Як майбутній вчений він почав формуватися вже в Колегії Павла Галагана під впливом свого вчителя, відомого українського філолога П.Г. Житецького. Згодом суттєву роль у становленні наукових поглядів та інтересів А. Степовича відіграв професор О.О. Котляревський, під чийм керівництвом написав в Університеті Святого Володимира, навчаючись на історико-філологічному факультеті, дисертацію «Вацлав Болемир Небеский и значение его литературных трудов»¹.

Педагогічний досвід А. Степовича почав формуватися відразу після закінчення Київського університету. Спочатку він викладав російську мову й словесність в різних навчальних закладах Києва: Фундуклеївській жіночій гімназії, приватній гімназії Ващенко-Захарченко, Київському реальному та юнкерському училищах, заміняючи П. Житецького, котрий виїхав на два роки до Петербургу. Давав приватні уроки, а також під керівництвом вчителя військової

¹ ІР НБУВ (Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського). Ф. Х. Степович А.І. Автобиографические данные. Спр. 6428-6429. Арк. 1.

гімназії Ю. Цветковського, члена старої української «Громади», викладав у невеликому приватному училищі, утримуваному ним.

Наприкінці 80-х років XIX ст. розпочалася управлінська діяльність А. Степовича. З 1888 р. він працював інспектором народних училищ, переважно чеських, у Волинській губернії. У 1893 р. А. Степович був запрошений Г. Галаганом на посаду директора колегії П. Галагана, що дало можливість звільнитися від турбот про матеріальні потреби для забезпечення великої сім'ї та викладати в Університеті й на Вищих вечірніх жіночих курсах, заснованих А.В. Жекуліною. Ось як він сам згадував про це: «Я мушу визнати, що цю честь прийняв я не без тривалих гірких роздумів, неминучих через важкість завдання і несприятливий для мене збіг обставин і умов. Рішення це, повторюю, я ухвалив не без тривалої боротьби, і боротьби важкої з самим собою, не без сильних вагань, бо тягар, який я взяв на себе, — далеко не такий зручний. Обов'язок любові та відданості до дорогого закладу, що виховав мене, змусили мене нарешті не тільки прийняти принадли для будь-якого сина нашої «alma mater» пропозиції..., але й присвятити всього себе, всі сили й здібності найвищому розквіту цього закладу...»².

У колегії П. Галагана А. Степович пройшов добрий вишкіл керівника навчальної установи. Цим досвідом він скористався у діяльності власної гімназії. З ініціативи А. Степовича в Колегії став виходити «Ежегодник Коллегии Павла Галагана», редактором і автором якого він був упродовж десяти років. Цьому виданню А. Степович приділяв окрему увагу. Він писав: «Будь-який середній навчальний заклад, що себе поважає, зобов'язаний не лише ознайомлювати суспільство через публікації з усіма обставинами власного внутрішнього життя, але й, наскільки можливо, розповідати ... й про літературно-педагогічну діяльність, аби показати, що особливий склад його не нидіє у бездіяльності застою, а, навпаки, сповнений прагнення вдосконалюватися як у справі чистої науки, так і в розробці навчально-виховних питань»³. Під керівництвом А. Степовича відбулося святкування 25-річчя Колегії, детально описане у відредагованому ним збірнику (Степович А.И., 1896. С. 109–147).

Багато чого А. Степович переніс з Колегії П. Галагана до свого закладу, адже тринадцятирічна праця на посаді директора Колегії залишила у професійній пам'яті А. Степовича багато корисних знань і практичних навичок. Так, А. Степович

особливо наполягав на якомога ширшому впровадженні індивідуального підходу в справі виховання і навчання юнацтва. Орієнтував вчителів на те, аби більше уваги звертали на опанування новітнього навчального матеріалу, який учні мали постійно засвоювати в класі під безпосереднім супроводом і керівництвом викладача. Безумовно, процес створення навчального закладу вимагав від організатора титанічних зусиль, починаючи від отримання урядового дозволу, пошуку приміщення і закінчуючи придбанням навчальних посібників для учнів і, власне, набором самих учнів.

Внаслідок здійснення значної організаційної та управлінської роботи 12 вересня 1906 р. відбулося відкриття Київської приватної чоловічої гімназії А. Степовича. На святі були присутні учні, багато батьків, весь колектив педагогів і, звичайно, засновник гімназії. Церемонію відкриття розпочав протоієрей Н.Є. Рибчинський, який відслужив молебень, після цього А. Степович оголосив гімназію відкритою. У вітальній промові А. Степович ознайомив учнів з навчально-виховним планом і регламентом нової школи. Попередньо, шляхом неодноразових переговорів з Головним управляючим Київського навчального округу, було вирішено питання про склад викладачів, на прохання батьків і за прикладом інших приватних київських гімназій запровадили гімназійну форму з відповідним гербом⁴.

На початках Київська приватна чоловіча гімназія мала один підготовчий та чотири звичайних класи. Через сім років, відповідно до навчально-виховних програм казенних урядових гімназій у 1909/1910 навчальному році, досягла повного восьмикласного складу. Перший випуск гімназії було здійснено в червні 1911 р., другий — у червні 1912 р. У 1913 р. відбувся третій випуск учнів, що склали повний гімназійний курс та отримали свідоцтва зрілості⁵. За першого випуску, у 1911 р., завершили повний курс гімназії 12 осіб, а в 1912 р. — 38 осіб⁶.

Гімназія розташовувалася у винайманий будівлі на вул. Велика Підвальна, 33. Вона займала кілька окремих приміщень та не могла похизуватися зручностями і бажаним простором, тому велися перемовини про зведення окремої будівлі, пристосованої для потреб такої установи⁷.

У гімназії було облаштовано бібліотеку, що складалася з двох відділів: основного, або

² ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України). Ф. 1475, оп. 1. Спр. 1737. Отчет о состоянии Коллегии Павла Галагана 1 октября 1879 — 4 мая 1893 гг. Арк. 20–22. (Тут і нижче — переклад автора статті з російського оригіналу).

³ Там само. Арк. 1.

⁴ ІР НБУВ. Ф. 179. Спр. 167. Степович А.И. Докладная записка министру народного просвещения с ходатайством о предоставлении Гимназии Степовича прав правительственных гимназий. 15 июня 1908 г. Арк. 3 зв.

⁵ ІР НБУВ. Ф. X. Спр. 6428–6429. Степович А.И. К истории среднего образования в России. Семилетие киевской А.И. Степовича гимназии. Арк. 7.

⁶ Там само. Арк. 31.

⁷ Там само. Арк. 8.

фундаментального, та учнівського. В основній бібліотеці знаходилося більше 2 тис. книг, в учнівській — більше 1 тис. Загалом в бібліотеці було приблизно 3 тис. томів, вартість яких оцінювалася у суму 3500–4000 руб. Також гімназія у своєму розпорядженні мала невелике сховище, де зберігалися навчальні посібники (150 книг).

Керівним органом було правління гімназії, яке очолював голова А. Степович. Він мав заступника М.Є. Фірсова. Помічником голови був Ф.О. Герасимов. Також до правління гімназії входив скарбник І.В. Борисенко, діловод А.А. Дмитрієвський. Звичайні члени правління: Н.Е. Рибчинський, С.С. Васіляді, П.В. Короткевич, Є.І. Киричинський. Працювала в гімназії також ревізійна комісія, до якої входили: В.І. Абрамович, С. Борисенко, П.Є. Константинов.

Для налагодження успішного навчального процесу керівництво гімназії чимало зусиль докладало щодо облаштування профільних кабінетів і забезпечення наочними засобами навчання. Наприклад, кабінет фізики у своєму розпорядженні мав 200 приладів на загальну суму понад 4500 руб. Серед них було багато новітніх на той час конструкцій: великий проєкційний ліхтар, сферичні і параболічні люстерка, Ньютонівське коло тощо. Для занять з географії гімназія мала 26 географічних карт, 16 картин і 1 глобус. Вартість цих навчальних матеріалів оцінювалася більш ніж у 300 руб. Для занять з природознавства у розпорядженні гімназії була мінералогічна колекція, 6 моделей здорової людини та 2 — хворої, 2 великих альбоми та багато іншого, загалом на суму понад 100 руб. Під час уроків з історії вчителі мали можливість використовувати 18 карт, вартість яких оцінювалася у 200 руб., 23 таблиці з різними схемами і розрахунками (вартість обладнання — 60 руб.). Для занять з малювання гімназія мала 5 різнопланових посібників (загальна вартість — понад 100 руб.). Серед предметів, що викладалися в гімназії, була космологія. Під час практичних робіт з космології використовували армілярну сферу, лунарій та глобус (вартість обладнання — понад 100 руб.).

У своєму розпорядженні гімназія, звичайно, мала чимало шкільних меблів. Серед них були парти, за якими могло розміститися 445 осіб, 24 шафи та етажерки, 20 столів, класні дошки, стінові годинники, набір м'яких меблів для вчительської кімнати, умивальник, а також портрети і картини (загальна вартість майна — 12000 руб.)⁸.

Багато уваги в закладі приділялося виховному процесу. А. Степович постійно акцентував увагу на тому, щоб учням прищеплювали навички поважного ставлення один до одного, до чужої власності, чесної і добросовісної роботи в школі як основу для вироблення такого ж ставлення

випускників гімназії в майбутньому до своєї службової та громадської діяльності. З Колегії П. Галагана була запозичена загальна постановка виховної справи у гімназії, система стипендій для створення надійної навчальної основи в кожному класі. Зокрема, оцінки за навчання виставлялися не щодня, а лише наприкінці навчального року. Втім, на прохання батьків, довелося запровадити щоденне атестування учнів уже з другого року існування гімназії.

У процесі заснування закладу брав активну участь попечитель Київського навчального округу та відомий ботанік-морфолог В.І. Беляєв, переконаний прихильник приватних учбових закладів, сам вихованець Московської приватної гімназії Креймана. На його глибоке переконання, забезпечення повної загальної середньої освіти в Російській імперії було непосильним завданням для уряду за своєю складністю і необхідністю чималих грошових витрат. Ця проблема, на його думку, могла бути благополучно вирішена лише за участю громадськості та за допомогою опікування приватними гімназіями з боку уряду. Такої думки було саме відомство Міністерства народної освіти. А. Степович, перебуваючи на посаді директора Колегії П. Галагана, охоче і без остраху пішов назустріч пропозиції В.І. Беляєва, за авторитетними порадами якого уряд охоче надавав дозвіл на відкриття приватних гімназій з так званими «правами для учнів». Це був такий тип навчальних закладів, який не вимагає від держави витрат ані для облаштування навчального процесу, ані для виплати пенсії службовцям. У цих гімназіях вчителі не мали статусу службовців. У всьому іншому ніяких істотних відмінностей між приватними і державними гімназіями не було⁹.

На початку існування Київської приватної чоловічої гімназії справи просувалися достатньо успішно. Проте сувора дійсність вже через декілька років дала про себе знати настільки сильно, що засновник гімназії неодноразово пошкодував про те, що відгукнувся на пораду В.І. Беляєва і витратив стільки душевних сил і енергії, не кажучи вже про матеріальні кошти, на справу, яка врешті-решт завдала йому чимало непотрібних страждань і образу для самолюбства після 27 років чесної і добросовісної урядової служби у вищих, середніх і початкових закладах освіти.

Через три роки після відкриття гімназії низка циркулярів, розпоряджень і пояснень довели заклад до такого стану, при якому сама можливість існування гімназії ставилася під великий сумнів. Все розпочалося з гімназійної форми, яку через рік після відкриття закладу було заборонено навчальним округом. Ця обставина стала причиною першого виходу з гімназії значної кількості

⁸ Там само. Арк. 29.

⁹ Там само. Арк. 69.

учнів, переважно християн (300 осіб). Другою причиною відтоку учнів з закладу стали різні несприятливі для навчального закладу реформістські ідеї, що ширилися в суспільстві на той час. Особливо негативно відбилася на роботі гімназії застосування до випускників розпорядження про нові екстрені випробування не лише в усній, але й у письмовій формі. Раніше за циркулярним розпорядженням Міністерства народної освіти № 28365 від 23 листопада 1909 р. у пункті 3 зазначалося, що прикінцеві випробування для вихованців приватних гімназій мали бути розроблені «за новими мовами (правилами мовлення) і в тому вигляді, як ці випробування проводилися для абітурієнтів урядових гімназій»¹⁰, тобто лише в усній формі. Найгіршим було те, що про застосування нових правил оголосили не на початку навчального року, а вже перед самими іспитами, що поставило вчителів та учнів у безвихідне становище. Нез'ясованим залишилося питання про звільнення учнів 8 класів від випробувань з тих предметів і курсів, за які у них були відповідні свідоцтва державних або повноправних гімназій. Разом з тим існували циркуляри Київського учбового округу № 9464 від 18 травня 1907 р. і № 15680 від 12 квітня 1909 р., у яких дозволялося таке звільнення, але на приватні гімназії вони не завжди поширювалися через позицію керівництва округу.

Також доречно буде зауважити, що під час тривалого директорства в Колегії П. Галагана А. Степович планував спочатку відкрити не гімназію загального типу, а лише так звану «проколегію», тобто чотири початкових гімназійних класи з усім устроєм і порядками Колегії П. Галагана, де б готували вихованців до вступу в колегію. Проте відкриття такої закритої гімназії вимагало з боку засновника набагато більших матеріальних витрат і духовної енергії, ніж заснування звичайного навчального закладу на кшталт гімназії, до того ж без службових прав для учнів. Через це А. Степович відмовився від такої ідеї, хоча це більше задовольняло засновника¹¹.

Гімназія була створена виключно на приватні кошти А. Степовича та існувала головним чином на кошти, що збиралися з учнів за право навчатися, і частково на ті кошти, не дуже значні, що надходили від заснованого в гімназії Товариства допомоги нужденним учням. Це Товариство, за статутом Міністерства внутрішніх справ, було відкрито у 1908 році. Фінансування з боку Товариства складалося з членських внесків не менше 3 руб. на рік і одноразовим пожертвуванням приватних осіб. У 1913 р. Товариство налічувало всього 25 осіб (крім викладачів), що в порівнянні з першими 2–3 роками його існування було незначним.

¹⁰ Там само. Арк. 70.

¹¹ Там само. Арк. 6.

Протягом 5-річного існування Товариства до гімназії надійшло членських внесків і пожертвувань всього на 10 650 руб. 90 коп. Але найбільш суттєва матеріальна допомога учням була надана самими засновниками гімназії. Також учні з малозабезпечених родин (християнських) повністю звільнялися від плати за навчання, а частина учнів зарохувалася до закладу на пільгових умовах.

Таким чином, за семирічний період існування гімназії тут щорічно безкоштовно навчалася 40–50 учнів і 60–70 на пільгових умовах¹². Також було розроблено систему матеріальної допомоги, що йшла на видачу стипендій малозабезпеченим учням та одноразову допомогу нужденним учням¹³. Родини, які навчали своїх дітей без пільг, за рік сплачували наступні кошти: у підготовчих класах — 80 руб.; у 1, 2 і 3 класах — 150 руб.; у 4, 5, 6, 7 і 8 класах — 200 руб.¹⁴.

Навчально-виховний процес в гімназії був побудований за віковим принципом. Усі учні поділялися на 3 вікові групи: старша (6–8 кл.), середня (4–5 кл.), початкова (1–3 кл.). Кожна з груп розташовувалася в окремому приміщенні. У кожному приміщенні щодня чергував класний вихователь з постійним помічником, котрий зобов'язаний був наглядати за поведінкою учнів і за потреби мав здійснював виховні бесіди з хлопцями. Кожне приміщення мало свої роздягальні, вбиральні, свого духівника, кімнати для зібрань. Також скрізь був свій буфет, де учні могли придбати гарячі та холодні сніданки, молоко, чай, ягоди тощо. Ціни на всі продукти були дуже помірні, оскільки власник буфету не платив жодних податків, від нього вимагалася лише сумлінна доставка недорогих харчів у заклад. Свіжість продуктів час від часу засвідчувалася гімназійним лікарем¹⁵.

Також у гімназії завжди перебував викладач, виконуючий обов'язки інспектора. Цій особі було доручено здійснювати загальний нагляд за всіма вихованцями гімназії. Інспектор стежив і за діями класних вихователів та їх помічників. Недоліком гімназії була відсутність форменого одягу, що позбавляло вихователів гімназії можливості наглядати за вихованцями поза гімназією. На момент заснування гімназії попечитель Київського навчального округу висловлював згоду на те, щоб за прикладом деяких з місцевих приватних гімназій користуватися загальноприйнятими форменими строями з відповідним гербом. З часу існування і понад рік в гімназії А. Степовича учні мали форму. Проте 23 вересня 1907 р. надійшов припис округу № 23962, який вимагав негайно припинити використання учнівської форми, загальної для всіх, а до 1-го січня

¹² Там само. Арк. 8.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. Арк. 7.

¹⁵ Там само. Арк. 25.

1908 р. — будь-якого форменого одягу взагалі, мотивуючи тим, що вихованцям приватних гімназій за законом не призначено мати форму.

Такі вимоги, до того ж виголошені до невідкладного виконання серед навчального року, надзвичайно схвилювали батьків, боляче були сприйняті учнями. Останні відчували себе без вини винуватими, немов їх розжалували, й були щиро і глибоко ображеними¹⁶. Форма для учнів гімназій була елементом гідності та статусу, не кажучи вже про економічну складову справи. Нові витрати на переробку форменого одягу та інші затрати відчутно вдарили по кишені, що викликало природне невдоволення батьків й учнів. Із заборонаю носити форму учні втратили право на користування пільговим тарифом на проїзд у міському транспорті. Батьки небезпідставно вважали питання про форму суттєвою проблемою, що обмежувала права гімназії. Батьків важко було переконати в тому, що навчальний заклад, навіть і після заборони гімназійних строїв, залишається гімназією, що права, даровані урядом, є непорушними. Батьки були щиро переконані, що коли відібрали форму, то можуть відібрати й інші привілеї. Виходячи з цієї скрутної ситуації, А. Степович звернувся до попечителя навчального округу з проханням про те, аби дозволити учням доношувати форму до кінця навчального року, за умови, якщо не можна скасувати розпорядження. До цього прохання дослухалися. Проте згодом навчальний округ відмовив у відрядженні свого представника на підсумкові іспити за курс 4-х і 6-х класів, що вчергове зашкодило престижу гімназії¹⁷.

Важливим показником діяльності гімназії А. Степовича була успішність навчання її учнів. Аналіз класних журналів дозволяє зробити висновок, що загалом учні мали середній рівень успішності. Таку ситуацію можна пояснити кількома факторами. До гімназії А. Степовича приходили, зазвичай, учні із середнім рівнем знань. Ті, котрі мали високі оцінки, поступали до державних гімназій. Другий чинник, що вплинув на статистику успішності, — високі вимоги викладачів до знань учнів. Ця обставина була викликана функціонуванням стипендіальної системи. Завдяки запровадженню стипендій існувала група добре підготовлених учнів, які за безкоштовне навчання мали служити прикладом для інших учнів класу¹⁸.

А. Степович ставив за мету виплатити максимально можливу кількість стипендій, аби «посилити кадри російської інтелігенції припливом нових свіжих сил з народу шляхом надання більш здатним і працьовитим його синам можливості проходити безкоштовно курс середньої школи

і таким чином потрапляти в університет та інші вищі навчальні заклади»¹⁹. За клопотання доглядачів і завідувачів двокласних і однокласних міських училищ в гімназію щорічно приймалися на стипендію декілька кращих з найбідніших учнів, котрі закінчили ці училища. Особливо багато учнів приходило з найближчого до гімназії Терещенківського училища. Такі учні ставали міцною основою в кожному класі та прикладом для інших. Свою стипендію вони отримували цілком заслужено.

З часу заснування гімназії і впродовж семи перших років (1906–1913) кількість учнів щорічно збільшувалася, за винятком 1910–1911 рр. Так, у 1906/1907 навчальному році було 205 осіб, у 1907/1908 — 318, у 1908/1909 — 410, у 1909/1910 — 440, у 1910/1911 — 412, у 1911/1912 — 365, у 1912/1913 — 357 осіб²⁰. Ці кількісні показники є додатковим свідченням успішної діяльності Київської приватної гімназії А. Степовича, яка попри всі перепони робила свою справу — давала освіту для української молоді.

Чергові проблеми для гімназії створили реформи осені 1906 р. Зокрема, циркулярне розпорядження попечителя Київського навчального округу № 22610 від 5-го листопада 1906 р. вимагало від приватних гімназій надіслати подання про призначення викладачів не пізніше 15-го серпня, «причому до отримання згоди навчального керівництва ніхто не повинен бути допущений до виконання службових обов'язків»²¹. Раніше, тобто за часів попередника попечителя округу В.І. Беляєва, таких обмежень не існувало. Тепер, з листопада 1906 р., директори приватних гімназій до отримання відповідного розпорядження від округу не мали права допустити до виконання викладацьких обов'язків не лише осіб, котрі щойно прибули до округу, але й тих, які вже працювали в окрузі та мали необхідні документи. Завдяки цьому нововведенню тижні, а той місяці гімназія залишалася без викладачів, оскільки збір нових довідок і атестацій розтягувався надовго.

Сама можливість призначити до 15-го серпня якісний особовий склад викладачів приватної гімназії ставилася під сумнів. Кількість учнів (і класів), а відповідно з цим і число викладачів, визначалися лише на 1-ше вересня, оскільки вступні випробування у цих закладах відбувалися зазвичай в кінці серпня, тобто після іспитів до повноправних гімназій. Через цей циркуляр доводилося обирати між двома однаково згубними шляхами: або не виконувати розпорядження і ставити

¹⁹ Там само. Арк. 25.

²⁰ Там само. Арк. 26.

²¹ ІР НБУВ. Ф. 179. Спр. 167. Степович А.І. Докладная записка министру народного просвещения с ходатайством о предоставлении Гимназии Степовича правительственных гимназий. 15 июня 1908 г. Арк. 5-5 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 7 зв.

¹⁷ Там само. Арк. 71.

¹⁸ Там само. Арк. 24.

під удар школу, або суворо виконувати розпорядження і, як наслідок, понизити необхідний рівень її статусу, відхилитися від навчальних програм, дискредитуючи навчальний заклад в очах батьків і місцевого керівництва²².

26-го березня 1907 р. до гімназії надійшло чергове роз'яснення Міністерства народної освіти № 6891, згідно з яким вихованці приватної гімназії, котрі закінчили повний 8-річний курс, мали право вступати до університету і користуватися пільгами щодо військової повинності, а учні, що вчилися в інших класах, ніякими правами користуватися не могли. Таким чином, вихованці приватних гімназій, котрі змушені були через різні життєві обставини, наприклад, якщо батьки вирішили переїхати в інший населений пункт, обмежитися закінченням 4-х або 6-ти класів, позбавлялися багатьох пільг, якими користувалися учні державних гімназій. До розпорядження Міністерства народної освіти за № 6891 учні приватних гімназій вільно переводилися без іспитів у відповідні класи державних гімназій. Тепер такі переходи стали неможливими. Отже, до закінчення повного курсу гімназії приватного типу вихованці позбавлялися майже всіх прав і пільг, якими користувалися до розпорядження № 6891. Наслідком таких обмежень прав учнів стало те, що гімназію залишали багато учнів, особливо християнського віросповідання, та скоротилося, у порівнянні з попередніми роками, число вступників, знову ж таки — християн²³.

До розпорядження № 6891 можливість і правомірність переходу без іспитів з гімназії А. Степовича до державних закладів забезпечувалися пунктом 1 дозвільного свідоцтва, який вимагав, «щоб програми Вашого закладу були не нижче програм відповідних йому класів державних чоловічих гімназій». За умови забезпечення цієї вимоги, не було об'єктивних причин вважати вихованців гімназії незрілими для переходу без іспитів у відповідні класи державних шкіл, оскільки вихованців визнавали підготовленими для університетів²⁴.

Гімназія А. Степовича нерідко потерпала від надмірної уваги регіонального начальства. Крім самого попечителя округу, не менш прискіпливим до гімназії був помічник попечителя (всупереч закону, але в силу усталеного звичаю), округні інспектори, а також професори університетів, які час від часу запрошувалися для ревізій. А. Степович неодноразово зауважував, що, крім прямих начальників над гімназією і її директором, нерідко навчальний заклад перевіряв керівник канцелярії попечителя навчального округу, котрий дошкуляв гімназії інколи більше, ніж сам

попечитель. Учні гімназії неодноразово ставали свідками приниження директора чи викладачів гімназії з боку чисельних інспекторів (Степович А.И., 2012. С. 139).

У 1910/1911 навчальному році кількість учнів дещо зменшилась, що пояснюється новим циркуляром Міністра Народної Освіти 1910 р., що вимагав точного дотримання відсоткової норми щодо учнів єврейського походження (90 % християн і 10% євреїв). Унаслідок цього розпорядження до підготовчих класів не дозволялося зараховувати осіб юдейського віросповідання понад встановлену законом квоту, навіть на платній основі, чим суттєво обмежувалося фінансове забезпечення школи, а отже, й можливість гімназії безкоштовно навчати дітей з незаможних християнських родин. У середні класи у 1910/1911 навчальному році вступило всього 52 учня, у тому числі 5 євреїв, що складало 10% від загальної кількості.

На зменшення кількості учнів також впливав ще один критерій — віковий. До гімназії не можна було зараховувати понад встановлений відсоток тих осіб, котрі переросли граничний для навчання вік. Такі переростки зустрічалися, як правило, у християнських родинах і рідше — в іудейських. В останні роки існування гімназії відсоток учнів, котрі не відповідали віковій категорії, дорівнював нулю. Утім, прийом учнів, котрі переросли граничний вік, набагато частіше дозволялося Навчальним округом, ніж заборонялося²⁵. Як згадував сам А. Степович: «Справа в тому, що навчальному округу не до вподоби склад учнів гімназії, бо серед них багато євреїв. Християни приймалися і приймаються мною перш за все, тільки б вони задовольняли мінімальним екзаменаційним вимогам, і лише після цього місця, на які не потрапили християни, надаються євреям. З іншого боку, серед християн багато незаможних дітей. Таким чином, не заради невдоволення, а лише для зміцнення і підтримки нашої гімназії довелося зараховувати тимчасово більше євреїв, ніж це прописано в циркулярі, внаслідок чого школа мала можливість навчати безкоштовно, але невелику кількість християн. Нарешті, деякому зменшенню числа учнів сприяло відкриття священиком М.О. Стельмашенко повноправної гімназії лише для дітей християн»²⁶. Після цього кількість християн в гімназії А. Степовича почала суттєво зменшуватися, а це призвело до скорочення чисельності євреїв, що відбилося на матеріальному становищі школи й забезпеченні учнів стипендіями.

²⁵ ІР НБУВ. Ф. Х. Спр. 6428-6429. Степович А.И. К истории среднего образования в России. Арк. 27.

²⁶ ІР НБУВ. Ф. 179. Спр. 167. Степович А.И. Докладная записка министру народного просвещения. 15 июня 1908 г. Арк. 1-2.

²² Там само. Арк. 6.

²³ Там само. Арк. 4 зв.

²⁴ Там само. Арк. 5.

Проте аналіз співвідношення кількості учнів за віросповіданням у 1912/1913 навчальному році демонструє, що в гімназії А. Степовича не дотримувалися циркулярні норми щодо навчання християн і дітей інших віросповідань. Як-от: у 1 класі було 20 християн, 1 єврей; у 2 класі — 29 християн і 3 єврея; у 3 класі — 20 християн і 18 євреїв; у 4 класі — 13 християн і 27 євреїв; у 5-А класі — 13 християн, 25 євреїв та 1 мусульманин; у 5-Б класі — 13 християн і 6 євреїв; у 6-А класі — 15 християн, 19 євреїв; у 6-Б класі — 9 християн і 24 євреї; у 7 класі — 15 християн і 17 євреїв; у 8-А класі — 13 християн і 27 євреїв; у 8-Б класі — 11 християн і 11 євреїв²⁷. Отже, загалом у школі навчалася 357 учнів, серед яких 178 — християни, 178 — євреї і 1 — мусульманин. На таке порушення А. Степович йшов, аби покращити фінансове становище закладу й мати змогу більшої кількості малозабезпечених учнів виплачувати стипендії.

Серед факторів, що негативно впливали на розвиток гімназії, була заборона видачі вихованцям кишенькових учнівських квитків, що позбавляло учнів можливості користуватися пільговими тарифами. Тиску зазнавали й викладачі, котрих переслідували за їхні ідеологічні переконання. Влада насамперед цькувала педагогів, котрі сповідували ліві погляди (Степович А.И. 2012. С. 138).

Учні гімназії А. Степовича мали різноманітне і насичене дозвілля. Вони грали у футбол та мали свою команду, яка виступала на змаганнях²⁸, брали участь у презентаціях нових видань, святкуванні різних пам'ятних дат та подій, на яких з урочистими промовама виступали гості та викладачі гімназії. Зазвичай напередодні події викладачі історії чи словесності, інколи класні вихователі знайомили учнів зі змістом майбутнього святкування, аби діти були добре підготовлені до відповідного заходу, що, як правило, улаштували після молебну. Свого часу в гімназії провели урочистості до 100-річчя Полтавської битви, 50-річчя визволення селян з кріпацтва, 300-річчя смерті святителя Гермогена, 100-річчя Вітчизняної війни 1812 року, 50-річчя смерті М. Гоголя, 200-річчя з дня народження М. Ломоносова, 300-річчя Царського дому Романових. Відзначалися, хоча і скромніше, й інші події, такі, як 100-річчя з дня народження письменника І. Гончарова, композитора М. Глінки, О. Даргомижського. Особливо урочисто були відсвятковані 100-річчя Вітчизняної війни 1812 р. і 300-річчя Царського дому Романових. До таких заходів гімназію святково прикрашали та оздоблювали ілюмінацією. До речі, коли в Києві

останній раз перебував П.А. Столипін, гімназія теж мала святковий вигляд. Вбивство прем'єр-міністра 18 вересня 1911 р. боляче сприйняли учні та вчителі навчального закладу. У гімназії за загиблим пройшов молебен та було зібрано значну суму коштів для встановлення пам'ятника П.А. Столипіну²⁹.

1910 року в гімназії почав функціонувати літературно-науковий гурток для учнів 5-го класу. Він мав свій статут, у якому регламентувалися всі напрями його діяльності. Зокрема, зі статуту ми дізнаємося, що створення літературно-наукового гуртка мало на меті: а) сприяти всіма силами розумовому розвитку учнів, для чого кожні 2 тижні видавалися літературно-наукові журнали, у створенні яких брали участь усі члени гуртка; б) кошти від продажу видання перераховували на користь малозабезпечених учнів класу, тобто купували необхідний одяг і навчальні посібники; в) сприяти дотриманню порядку й тиші в класах; г) залучати до гуртка всіх бажаючих учнів класу. Відповідно до статуту члени гуртка мали підтримувати й допомагати товаришам у навчанні, також могли проводити уроки, якщо на це був дозвіл директора гімназії.

Кошти на видання журналу літературно-наукового гуртка надходили від добровільних пожертв його членів і коштів за продаж самого журналу. Видавали й учнівський журнал, у якому кожний член гуртка міг друкувати свої оповідання, вірші, статі, замітки, загадки, ребуси, анекдоти тощо. Під забороною були матеріали, що стосувалися перебігу політичних подій.

Співробітникам журналу видавалися членські квитки з правилами, за недотримання яких член гуртка міг бути виключений з числа співробітників. Члени гуртка мали приносити свої рукописи в призначений редакцією термін, писати на білому папері, чітко і виразно, не ускладнювати редактора всякою «нісенітницею»³⁰.

Отже, заснувавши Київську приватну чоловічу гімназію, А. Степович намагався поліпшити освітній рівень молоді в регіоні. Особливі зусилля спрямовувалися на залучення до освітнього процесу дітей із малозабезпечених родин. Реалізуючи цей задум, йому доводилося долати чимало організаційних, адміністративних, матеріальних та інших перепон. Серед важливих завдань, що ставила перед собою гімназія, було впровадження самоврядування в закладі на рівні викладачів і учнів. Проте жорстка й непослідовна

²⁹ ІР НБУВ. Ф. 179. Спр. 167. Степович А.И. Докладная записка министру народного просвещения. 15 июня 1908 г. Арк. 30–31.

³⁰ ІР НБУВ. Ф. 179. Спр. 208. Степович А.И. Устав литературно-научного кружка учеников 5 класса Гимназии Степовича. Арк. 2–3.

²⁷ ІР НБУВ. Ф. Х. Спр. 6428–6429. Степович А.И. К истории среднего образования в России. Арк. 65.

²⁸ Там само. Арк. 13.

політика Міністерства народної освіти не тільки не дозволяла це зробити, але й забороняла будь-яку самостійність для приватних навчальних закладів. Окрім цього, з кожним роком Київська приватна гімназія А. Степовича позбавлялася низки привілеїв, якими користувалися схожі казенні заклади, що унеможливлювало роботу гімназії. Керівництво й співробітники Київського

навчального округу своїми запізнілими розпорядженнями, прискіпливими перевітками довели гімназію майже до повного знищення. Внаслідок цього гімназія проіснувала з 1906 до 1913 р. За ці роки в навчальному закладі здобувало освіту більше тисячі дітей. Тим самим приватна гімназія А. Степовича сприяла зростанню чисельності освіченої молоді Київщини.

ДЖЕРЕЛА

1. Енциклопедія українознавства. Словникова частина; під ред. В.М. Кубійовича. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. Т. 8. С. 2800–3200. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii234.htm>.
2. Милько В.І. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець XIX — початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 26. С. 195–209. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124863/15-Mylko.pdf?sequence=1>.
3. Москаленко О.А. Штрихи до соціокультурного портрета педагогів київських гімназій: Микола Володимирович Стороженко. *Вісник Київського університету ім. Б. Грінченка*. 2016. № 3(131). С. 119–124.
4. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава. Типо-литография преемников Дохмана. Полтава, 1912. 239 с. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/kniga-ramyati/kniga-ramyati-i-skorbi/kniga-ramyati-tom-9?id=3575#191>.
5. Перцев В.В. Гимназическое образование в дореволюционной России: вторая половина XIX — начало XX века. *Концепт*. 2013. № 1. С. 1–7.
6. Роечко С.О. «Журнал Министерства народного просвещения» — важливе джерело дослідження розвитку шкільної приватної освіти. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15 (жовтень). С. 604–610. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=peddysk_2013_15_123.
7. Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь / Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики; редкол.: С.Б. Бернштейн, А.Н. Горяинов [и др.]. М. : Издательство «Наука», 1979. 432 с. URL: http://inslav.ru/images/stories/pdf/1979_Slav%27anovedenie_v_dorevol%27ucionnoj_Rossii.pdf.
8. Степович А.И. Итоги 25-летия жизни и деятельности Коллегии Павла Галагана в Киеве. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве. К., 1896. С. 109–147.
9. Степович А.И. К вопросу о положении частной средней школы (Публікація Андрія Литвина). *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 137–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ira_2012_2_29.
10. Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / Голов. редкол.: М.П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1983. Т. 10. 543 с.
11. Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. 86 тт. СПб., 1901. Т. 31А (62). С. 469–957. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.

REFERENCES

1. Bazhan, M. P. (Ed.). (1983). *Ukrainska radianska entsyklopediia: [v 12 t.]*. (Vol. 10), Kyiv [in Ukrainian].
2. Bernshtein, S. B., Goryainov, A. N. (Eds.). (1979). *Slavianovedenie v dorevoliutsionnoi Rossii*. Moskva: "Nauka" [in Russian].
http://inslav.ru/images/stories/pdf/1979_Slav%27anovedenie_v_dorevol%27ucionnoj_Rossii.pdf
3. Brokgauz, F. A., Efron I. A. (Eds.). (1901). *Entsiklopedicheski Slovar*. (Vol. 31A (62)). Sankt-Peterburg [in Russian].
<http://www.vehi.net/brokgauz/>
4. Kubiiovich, V. M. (Ed.). (1976). *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnycova chastyna*. (Vol. 8). Paryzh, Niu-York: Molode zhyttia [in Ukrainian].
<http://litopys.org.ua/encycl/euii234.htm>
5. Moskalenko, O. A. (2016). Shtrykhy do sotsiokulturnoho portreta pedahohiv kyivskykh himnazii: Mykola Volodymyrovych Storozhenko. *Visnyk Kyivskoho universytetu im. B. Hrinchenka*, 3 (131), 119–124. [in Ukrainian].

6. Mylko, V. I. (2017). Himnazii ukrainskykh mist u period modernizatsii Rossiiskoi imperii (kinets XIX — pochatok XX st.). *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.*, 26, 195–209 [in Ukrainian].
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124863/15-Mylko.pdf?sequence=1>
7. Pavlovskii, I. F. (1912). Kratkii biograficheskii slovar uchenykh i pisatelei Poltavskoi gubernii s poloviny XVIII veka. Poltava [in Russian].
<http://histpol.pl.ua/ru/kniga-pamyati/kniga-pamyati-i-skorbi/kniga-pamyati-tom-9?id=3575#191>
8. Pertsev, V. V. (2013). Gimnazicheskoe obrazovanie v dorevoliutsionnoi Rossii: vtoraiia polovina XIX — nachalo XX veka. *Kontsept*, 1–7 [in Russian].
9. Roienko, S. O. (2013). “Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia”— vazhlyve dzherelo doslidzhennia rozvytku shkilnoi pryvatnoi osvity. *Pedahohichniy dyskurs*, 15, 604–610 [in Ukrainian].
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=peddysk_2013_15_123
10. Stepovich, A. I. (1896). Itogi 25-letiiia zhizni i deiatelnosti Kollegii Pavla Galagana v Kieve. In A. I. Stepovich (Ed). *25-letie Kollegii Pavla Galagana v Kieve* (pp. 109–147). Kiev [in Russian].
11. Stepovich, A. I. (2012). K voprosu o polozhenii chastnoi srednei shkoly (A. Litvin, Comp). *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 137–139 [in Russian].
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_2_29

Дата надходження статті до редакції: 20.06.2020.